

واکاوی جایگاه فضای مجازی در تعلیم و تربیت؛ فرصتها و تهدیدها

کبری احمدوند^۱، زهرا تقی‌زاده قوام^۲، سمانه دستفروشان^۳، سهیلا غلامی هره دشتی^۴

چکیده

جهان امروز در معرض تحولات فزاینده‌ی قرار دارد. فضای مجازی نقش عمده‌ی در این تغییر و تحولات دارند و اصولاً هر تغییر و تحولی در عرصه‌های مختلف از جمله عرصه‌های آموزشی و فرهنگی، آثار و تبعات متناسب با اهداف و کارکردهای خود را بدنبال خواهد داشت و فضای مجازی از این امر مستثنی نیست. فضای مجازی علاوه بر فرصتهایی که میتواند در پی داشته باشد، چالشهایی نیز بدنبال دارد. از آنجا که آموزش و پرورش بعنوان یکی از مؤثرترین متولیان امر تربیت و آموزش فرزندان از جایگاه و نقش برجسته‌ی برخوردار است و ورود فضای مجازی و استفاده از آن در امر آموزش ناگزیر است، پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه فضای مجازی در تعلیم و تربیت و همچنین بررسی برخی فرصتها و تهدیدهای پیش‌رو به روش توصیفی و مطالعه اسنادی صورت گرفته است. فضای مجازی هم فرصت است و هم تهدید و چنانچه قبل از ورود این تکنولوژیها نحوه‌ی درست استفاده از آنها را یاد بگیریم، تبعات منفی آن نیز کمتر خواهد شد. در واقع، فضای مجازی بعنوان یک فرصت اسباب آموزش مجازی، کاهش هزینه، سرعت و یکسان‌سازی اطلاعات و استفاده از دیگر مزایایی از این دست را فراهم می‌آورد. از این‌رو، در نوشتار حاضر سعی شده است به بررسی و تحلیل جایگاه فضای مجازی در نظام تعلیم و تربیت پرداخته شود و فرصتها و چالشهایی که در این ارتباط وجود دارد مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

کلیدواژگان

فضای مجازی، تعلیم و تربیت، فرصتها و چالشها

مقدمه

فضای مجازی، نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی است و با اینکه عمر خیلی زیادی ندارد، توانسته بخوبی در زندگی مردم جا باز کند. افراد بسیاری در سنین مختلف و از گروههای اجتماعی متفاوت در فضای مجازی کنار هم گرد آمده و از فاصله‌های بسیار دور در دنیای واقعی از این طریق با هم ارتباط برقرار میکنند. فواید و مضرات فضای مجازی، بحثی است که مبتلا به تمام جوامع امروزی است. و نیاز به فعالیت آشکار و نهان ندارد. حال باید بیندیشیم که چگونه حداکثر استفاده مثبت را از این فضا ببریم.

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سالهای اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است (صادقیان، ۱۳۸۴). شبکه‌های دوست‌یابی در کشور ما بسرعت در میان جوانان ایرانی محبوب شده و «ایرانیها رتبه سوم را در این شبکه‌ها کسب کرده‌اند» (ستارزاده، ۱۳۸۶). فرهنگ رسانه‌ی اینترنت، فضای ذهنی جوانان را اشغال کرده و از آن مهمتر، نمایانگر نقش خانواده در کنار این ابررسانه است که والدین بر روی فرزندان خود تا چه حد کنترل تربیتی و نظارت اخلاقی دارند! بروز آسیبهای نوظهور میتواند زمینه‌ساز نوع جدیدی از آسیبهای اجتماعی و روانی باشد؛ به همین دلیل، برنامه‌ریزی برای شناسایی، پیشگیری و کاهش آسیبهای نوظهور، لازم و ضروری مینماید. آسیبهای نوظهور، آسیبهای مرتبط با فناوریهای جدید است که آسیبهای ناشی از استفاده از فضای

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی

تهران (نویسنده مسئول)؛ kobraahmadvand1393@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر؛ z.ghavam2010@yahoo.com

۳. کارشناس ارشد فلسفه و حکمت دانشگاه آزاد کرج؛ dshima313@yahoo.com

۴. کارشناس ارشد فلسفه تعلیم و تربیت؛ sgholami65@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۷/۹/۱۲ تاریخ تأیید: ۹۷/۱۰/۱۰

مجازی، ماهواره، بازیهای رایانه‌ای، تلفن همراه و اینترنت می‌توانند در این مجموعه قرار گیرند. در نوشتار حاضر سعی شده است به بررسی نقش فضای مجازی در تعلیم و تربیت و فرصتها و تهدیدهایی که با آن مواجه است پرداخته شود.

پیشینه پژوهش

چی هونگ (Chi, 2005) در پی کشف متغیرهای تأثیرگذار در اعتیاد اینترنتی دانشجویان تایوانی به این نتیجه رسید که پسران بیش از دختران به اعتیاد اینترنتی دچار هستند و عمده اعتیاد آنها به بازیهای اینترنتی است و سن دانشجویان پسر و پایه تحصیلی آنان با اعتیاد اینترنتیشان رابطه معنی‌داری را نشان می‌دهد.

سبحانی نژاد و همکاران (۱۳۸۸)، در بررسی چالشها و کارکردهای فرهنگی و اجتماعی تلفن همراه و راهکارهای اصلاح آن نشان دادند که برخی از پیامدهای نامناسب اجتماعی تلفن همراه شامل اعتیاد روانی، تزلزل ارزشها، کاهش تعاملهای اجتماعی، ظهور تخلفهای سایبر، بلوتوث و پیامکهای غیراخلاقی است.

درگاهی و رضوی (۱۳۸۶)، در بررسی اعتیاد به اینترنت دریافتند که ۳۰٪ کاربران به اینترنت اعتیاد دارند و همه آنها درجه‌های مختلفی از رفتارهای روانی اجتماعی مانند احساس از خودبیگانگی، ضعف و ناتوانی در انجام امور، رفتار ناهنجار اجتماعی، اجتماع‌گریزی، درون‌گرایی و رفتار احساسی از خود نشان می‌دهند.

نامی و توماس (Naomi & Thomas, 2010)، در بررسی شیوع اعتیاد به بازیهای کامپیوتری و اینترنت در میان دانش‌آموزان نشان دادند که رواج بازیهای کامپیوتری بین کاربران ۵۵/۲٪ و اعتیاد به اینترنت ۵۹/۹٪ است که بالاتر از گزارشهای محققان در گذشته است.

استفاناسکو و همکاران (Stefanescu, 2007)، در آسیب‌شناسی استفاده از اینترنت دریافتند که دانش‌آموزان مقدار زیادی از زمان خود را صرف استفاده از کامپیوتر میکنند که این باعث عدم رشد مهارتهای اجتماعی، رفتار اعتیادگونه و شکست در مدرسه میشود.

فضای مجازی

در واپسین ربع قرن بیستم، انقلابی در عرصه فناوری با محوریت فناوری اطلاعات، شیوه اندیشه، تولید، مصرف، مدیریت، ارتباطات و زندگی را دگرگون ساخته است و پیامد آن نیز پیوند فرهنگهای گوناگون در ابر متنی الکترونیکی است. فضای جریانها و زمان بی‌زمانی از دیگر ویژگیهای عصر نوین است (گلپایگانی، ۱۳۸۱). فضای مجازی فضایی است که به فرد قدرت نمادین بیشتر و امنیت روانی گسترده‌تر میدهد. این فضا سیال و بی‌حد است و به آسانی در دسترس همگان قرار می‌گیرد. فضای مجازی، به علت عدم حضور نشانه‌های فیزیکی و عینی در آن، بی‌مکان و متعاقباً تا حدی گمنام و به طرز محسوسی کنترل‌ناپذیر است. فضای مجازی جهان ما را به هم پیوسته، در هم تنیده و چندوجهی ساخته است (ربیعی، ۱۳۸۷). فضای مجازی یک شبکه گسترده جهانی است که شبکه‌های مختلف رایانه‌ای در اندازه‌های متعدد و حتی رایانه‌های شخصی را با استفاده از سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای گوناگون و با قراردادهای ارتباطی به یکدیگر متصل می‌سازد. فناوریهای ارتباط راه دور اساس فضای مجازی را تشکیل می‌دهند. گاهی در کنار اصطلاح فضای مجازی به اصطلاح فرهنگ مجازی برخورد میکنیم. مسائلی که برای نظریه‌پردازان در حوزه فرهنگ در فضای مجازی مطرح میشوند شامل مسائلی همچون شکلگیری فرهنگ جدید، بازنمایی و درک واقعیت مجازی و هویت میشوند (شاه قاسمی، ۱۳۸۵).

در این نظام نوین اجتماعی، فضاهایی مجازی مانند چت‌رومها یا میدانهای چندکاربردی، بعنوان شبکه‌های اجتماعی، مرزهای تازه‌یی را در شکلگیری خرده‌فرهنگها، ارزشها، ذهنیتها، هویتهای شخصی و جمعی ایجاد کرده‌اند. فضای مجازی با دارا بودن خصلتهایی همچون گمنامی، سرعت ارتباطات، سیال بودن، پیامدهای گسترده‌یی بر روابط جنسیتی و الگوهای ارتباطی و دوست‌یابی و تقویت نوعی روابط و نظام کنش اجتماعی غیر وابسته به زمان و مکان داشته‌اند (پوررضا کریم سرا، ۱۳۹۲). امکانات فضای مجازی در راستای خدمت‌رسانی و تسریع در بین‌انبوهی از اطلاعات، سرعت

بالای عملیات ارتباطی، دنیا را متحول ساخته است و جستجوی سریع در بین انبوهی از اطلاعات، از میان برداشتن محدودیتهای جغرافیایی، اشتراک علم و دانش و یافته‌های علمی در میان ملل، تبادل فرهنگی، شماری از خدمات و نوآوریهای فضای مجازی است. با وجود دستاوردهای مفید فضای مجازی، این فضا دارای مخاطرات و تهدیدهای بسیاری نیز هست. فضای مجازی با تمامی کاربردها و جذابیتها، همانند سایر فناوریها دارای مشکلات، سوءفترها و ناهنجاریهای خاص خود است و عدم آگاهی کاربران فناوری اطلاعات و ارتباطات باعث بروز مشکلات و عواقب ناشی از آن خواهد شد. همچنین غفلت کارشناسان و مسئولین در آموزش و بی‌توجهی به تهدیدهای فضای مجازی، باعث انحراف و اغفال کاربران در این فضا میگردد. (پورنقدی، ۱۳۹۲) بطورکلی، با گسترش ارتباطات و فناوریهای نوین ارتباطی و اطلاعاتی، جهان وارد عرصه جدیدی شده است که دیگر نمیتوان با معیارهای سنتی آن را توصیف کرد؛ ظهور فناوریهای الکترونیکی، منجر به شکلگیری فضای مجازی شده که بارزترین شکل چنین فضایی، اینترنت و وجود شبکه‌های متعدد در آن است. این فضا با ویژگیها و کارکردهای خاص خود، الگوی تعاملاتی و ارتباطی انسان را دگرگون ساخته است. این ویژگیها شامل مواردی چون فرا سرزمینی بودن، غیرمرکزی بودن، دیجیتالی بودن، فراگیر بودن، آزادی عمل و عدم حضور هنجارها و قوانین دولتی در آن میباشد (Wise, 2008, p. 5).

تعلیم و تربیت در فضای مجازی

تلقی انسان از جنبه‌های فرهنگی و آموزشی فناوری، باعث ایجاد مؤلفه‌های کارکردی در حیات آموزشی و برنامه‌ریزی صحیح برای استفاده بهینه از آن خواهد شد. در نتیجه، فناوری فضای مجازی نه تنها بعنوان یک سخت‌افزار بلکه بعنوان یک نرم‌افزار عمل کرده و عمق اثرگذاری آن افزون خواهد شد. فرهنگ‌سازی برای رویارویی و بهره‌وری بیشتر از

فناوریهای نوین را باید رأس برنامه‌های آموزش و پرورش قرار داد و فرهنگ درست استفاده کردن از امکانات فضای مجازی را به نوجوان و کودکان آموزش داد (سعادت، ۱۳۹۳).

سه ویژگی عمده در عصر حاضر وجود دارد که منشأ بروز چالشهایی برای تربیت است: ویژگی نخست در بعد فکری و فلسفی، ویژگی دوم در بعد اقتصادی و توسعه‌ی و ویژگی سوم در بعد فناوری ظهور یافته است. ویژگی سوم در عصر حاضر، در بعد فناورانه بویژه در رشد بیسابقه ارتباطات در شکل رایانه‌ی آن آشکار شده است (مهندسی، ۱۳۸۰). این ویژگی عصر حاضر نیز برای تربیت، چالش‌برانگیز است. هرچند ارتباطات فی‌نفسه منفی نیست، اما مرزها را درمینوردد و افراد را در دنیایی بی‌مرز قرار میدهد و این مسئله برای عموم نظامهای تربیتی از جمله آموزش و پرورش، چالش‌برانگیز است. از اینرو، تربیت عموماً با مرزگذاری تحقق مییابد. برخورد کلی تربیت با این چالش به اینصورت است که مهار درونی را در افراد ایجاد میکند. هنگامی که در تلاطم ارتباطات نمیتوان محیط بیرونی را مهار نمود و مرزبندیهایی را شکل داد باید مهار درونی را در جریان تربیت افزایش داد و با استفاده از فناوریهای نوین به تبلیغ و توسعه تربیت پرداخت (احمدی، ۱۳۶۴).

اگرچه بحث از تربیت و آموزش در قالب *آداب/التعلم* آمده است، ولی با توجه به رشد چشمگیر فناوری و فضای مجازی، اندیشمندان باید از تربیت و اخلاق در فضای مجازی نیز غافل نمانند (فرهود، ۱۳۸۶). اغلب تحقیقات در کشورهای غربی تحت عنوان اخلاق و آموزش در فضای مجازی قبل از مفهوم‌سازی اخلاق، آموزش و مرزبندی محیط داخلی و خارجی مؤسسه‌های آموزشی که در تحلیل مسائل عینی اخلاقی رهگشاست، صورت میگیرد (Chickowski, 2005).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، برنامه‌ریزان آموزش و پرورش توجه شایسته‌ی به امر ترویج تربیت در جامعه نمودند. طبق اصول کلی نظام آموزش و پرورش و

همچنین اصل دوم و سوم تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی در نظام جدید متوسطه، به همه‌جانبه بودن فعالیت‌های پرورشی و تربیت نیروی انسانی متخصص تأکید شده است، ولی توصیه‌ها و راهبردهای تربیتی معرفی شده توسط روشنفکران جهان اسلام برای نفوذ مواهب معنوی به سنت‌های فناورانه و تمایل فزاینده جوامع اسلامی برای برخورداری همزمان از مواهب دینی و دستاوری‌های فناوری، سبب شده است که برخی از دست‌اندرکاران، ارائه برنامه‌های آموزشی نوین را سرلوحه کار خویش قرار دهند (العلوانی، ۱۳۷۷). فضای مجازی اینترنت، عرصه‌ی آزاد است تا هر فرد و گروهی در کمترین زمان و بیشترین دامنه تأثیر و پیام خود را منتقل کند. در این میان، قدرتهای مسلط برای ترویج و درنهایت جهانی‌شدن افکار و سیاست‌های خود، از ابزارهای تبلیغی مختلفی بهره میگیرند. فضای مجازی با در اختیار قرار دادن امکانات ارتباطی سریع، ارزان و جذاب، مرزهای جغرافیایی را درنوردیده و با سرعتی بالا در حال گسترش میان جوامع مختلف است.

فناوری اطلاعات و تعلیم و تربیت

ثروت، قدرت و دانایی از دیرباز از مهمترین عوامل تغییر مناسبات اجتماعی بوده‌اند. در دنیای اطلاعات و ارتباطات امروز، دانش کالای اصلی است که در بازار معامله میشود و منبع ارزش تلقی میگردد (سرکارآرانی، ۱۳۸۶). بنظر میرسد، همانگونه که رشد و پیشرفت بشر در دانشها و علوم مختلف موجب توسعه توانمندی او را در تولید فناوریهای نو فراهم آورده، توسعه فناوریها نیز به رشد و توسعه دانش اطلاعات کمک کرده است و ضعف و مشکلات موجود در گسترش دانش و اطلاعات نیز با کمبودهای ناشی از عدم رشد مناسب فناوری اطلاعات و ارتباطات رابطه مستقیم دارد (نعمتی انارکی، ۱۳۹۰). تحولات عظیمی که در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات رخ داده، جوامع را دچار تغییرات اساسی نموده است؛ بطوری که این تغییرات باعث

دگرگونیهای عظیمی در آموزش و پرورش شده است. به این ترتیب که الگوهای آموزش و پرورش مدارس را به الگوهای یادگیری محور تبدیل کرده و دوران آموزشهای دیجیتال را آغاز نموده است و یادگیری به بیرون از مدرسه و دانشگاه راه یافته و در محیط خانه و هر جای دیگری قابل دریافت است. در واقع همه این تحولات نتیجه رشد تکنولوژیهای ارتباطی است (باترو، ۱۳۸۴). رشد سریع اطلاعات ما را بر این میدارد که محیطهای یادگیری را بگونه‌ی سازماندهی کنیم که دانش‌آموزان را برای رویارویی با چالشهای آینده آماده سازیم. دانش‌آموزان در این محیطها باید یاد بگیرند که چگونه از فناوری اطلاعات استفاده کنند. ورود فناوریهای جدید، علاقه به کسب دانش با روشهای متنوع و متناسب با موقعیتهای مختلف را افزایش داده است (صیف و بیرانوند، ۱۳۸۸).

با وجود اینکه بسیاری از دانش‌آموزان، امروزه از فضای مجازی همچون فیسبوک، ایمیل، شبکه‌های اجتماعی بعنوان شکل اصلی ارتباطشان با خانواده و دوستانشان استفاده میکنند و نیز این راهها ممکن است راحتترین راههای ارتباطی باشد، لازم است مرزی بین معلمان و دانش‌آموزان وجود داشته باشد و به آن احترام بگذارند. با وجود اینکه فضای مجازی ارزشهای مثبتی مانند یادآوری تکالیف، اطلاع‌رسانی درباره جلسات بعدی و فعالیت عملی دارد، اما ضروری است که دانش‌آموزان و معلمان محتاط و معقول عمل نمایند (Hunter, 2012)؛ چرا که آنها عناصر اصلی نظام آموزش و پرورش محسوب میگردند و باید خود را با این فناوریها بطور صحیح همگام و همسو سازند.

تأثیر فضای مجازی بر تعلیم و تربیت

تأثیر فضای مجازی در نارضایتیهای خانوادگی

یکی از بزرگترین مسائل اجتماعی که جوامع امروزی به آن مبتلا هستند، ضعف بنیاد خانواده میباشد. از آنجایی که مشکلات خانواده‌ها بصورت ناهنجاریهای اجتماعی بروز میکند، خانواده و سلامت

آن از اهمیت فوق‌العاده‌ی برخوردار است. آماده کردن فرزندان برای پذیرش مسئولیتهای اجتماعی یکی از وظایف مهم و اساسی خانواده‌ها بشمار میرود. جوانان باید بتوانند خود را برای زندگی مستقل و مشترک آماده سازند و روابط خود را با پیرامونشان در حد متعارف و قابل‌قبولی تنظیم نمایند.

صرف‌نظر از آمار و ارقام روزافزونی که در مسائلی همچون بالا رفتن سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و سایر مسائل خانوادگی وجود دارد، سرد شدن ارتباطات عاطفی و نارضایتی از زندگی خانوادگی باعث ناکامیها و شکستهای بزرگی در زندگی جوانان شده است. اینها همه نشان از مشکلات عمیقی در سطح خانواده دارد که بنوعی باید ریشه‌یابی و درمان شوند. یکی از زمینه‌های اصلی در بروز مشکلات خانوادگی و اصولاً نارضایتی از زندگی مشترک، فضای مجازی است که تحت‌تأثیر تولیدات رسانه‌ی پدید آمده و باعث شده تا سطح توقع و ارضاء از زندگیهای مشترک بویژه در میان نسل جوان بالا برود. در واقع تحت‌تأثیر این فضا، آنچه جوان باید از زندگی مشترک انتظار داشته باشد بنوعی تحریف میشود؛ چرا که لذت و صمیمیتی که از برنامه‌ها و محتویات رسانه‌ها مانند فیلمها و سریالها در اذهان جوانان نقش میبندد تا حد بسیار زیادی در زندگی طبیعی قابل‌دستیابی نخواهند بود و این میتواند تبعات زیانباری برای آینده جوانان به همراه داشته باشد.

اعتیاد به فضای مجازی

یکی از آسیبهای فضای مجازی، اعتیاد به آن است؛ بطوری که میتوان گفت «از میان ۴۷ میلیون استفاده‌کننده از فضای مجازی در آمریکا ۲ تا ۵ میلیون نفر دچار اعتیاد فضای مجازی شده‌اند و معضلات زیادی گریبانگیر آنهاست» (اکبری، ۱۳۹۰: ۱۵۸). در جامعه ما نیز با گسترش روزافزون فضای مجازی شاهد این مسئله هستیم. نتیجه پژوهشهای انجام شده در کشور نشان میدهد که «بیشترین استفاده‌کنندگان از فضای مجازی جوانان هستند و ۳۵٪ از آنها بدلیل حضور در چت‌روم، ۲۸٪ برای بازیهای فضای مجازی، ۳۰٪ بمنظور چک

کردن پست الکترونیکی و ۲۵٪ نیز بدلیل جستجو در شبکه جهانی هستند» (رحیمی، ۱۳۹۰). اعتیاد به فضای مجازی میتواند مشکلات جدی تحصیلی و خانوادگی برای مخاطبان پدید آورد. اگر استفاده‌کنندگان از فضای مجازی نتوانند به مدت یک ماه دوری از فضای مجازی را تحمل کنند در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند و متأسفانه ما شاهد این پدیده در میان جوانان هستیم؛ بطوری که برخی از جوانان، شبها را تا صبح با فضای مجازی سپری میکنند و تمام صبح در خواب هستند و این مسئله آغازگر آسیبهای متعدد دیگر خواهد بود. از جمله این آسیبها میتوان به آسیبهای خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی و اقتصادی اشاره کرد (رحیمی، ۱۳۹۰).

بحران هویت و اختلال در شکلگیری شخصیت

عناصر سه‌گانه هویت، یعنی شخص، فرهنگ و جامعه، هر یک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی را ایفا میکنند. هویت شخصی، ویژگی بی‌همتای فرد را تشکیل میدهد. هویت اجتماعی در پیوند با گروهها و اجتماعات مختلف قرار گرفته و شکلگیری آن، متأثر از ایشان است و درنهایت، هویت فرهنگی، برگرفته از باورهایی است که در عمق وجود فرد بواسطه تعامل او با محیط پیرامون و آموزه‌های آن، از بدو تولد تا کهنسالی جای گرفته است. از آنجا که فضای سایبری، صحنه‌ی فرهنگی و اجتماعی است که فرد خود را در موقعیتهای متنوع، نقشها و سبکهای زندگی قرار میدهد، خود زمینه‌ی است برای آسیب‌پذیری شخصیت کاربر که در نتیجه، موجب چندشخصیتی شدن کاربر خواهد شد. در فضای سایبر بیش از آنکه هویت ظاهری فرد مطرح شود، درونمایه‌های افراد بروز میکند و هر کس درصدد بیان اندیشه‌ها و علاقه‌مندیهای خویش است. مطرح نشدن هویت شخصی و مشخصات فردی در فضای مجازی، موجب تقویت شخصیت‌های چندگانه و رشد و استحکام آن میشود. جوانان در این محیط از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردارند و بویژه در دورانی که هویت آنان شکل میگیرد، این خطر پررنگتر میشود. با امکانات و

گزینه‌های فراوانی که رسانه‌های عمومی از جمله فضای مجازی در اختیار جوانان می‌گذارند، آنان دائماً با محرکهای جدید و انواع مختلف رفتار آشنا میشوند. چنین فضایی هویت نامشخص و پیوسته متحولی را می‌آفریند؛ یعنی «فضای مجازی یک صحنه اجتماعی است که فرد را در موقعیتهای متنوع نقشها و سبکهای زندگی قرار میدهد و از آن تأثیر می‌پذیرد» (اکبری، ۱۳۹۰: ۱۶۲).

تعارض ارزشها

تغییرات فناوری، ارزشها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار میدهد. یکی از چالشهای فراروی فرهنگها، برخورد با این پدیده است؛ چون اساساً ورود فضای مجازی همراه با ارزشهای غربی، چالشهای جدیدی را در کشورهای دیگر پدید آورده است. از آنجایی که برخی از عناصر موجود در این پدیده، مغایر با فرهنگ خودی (ارزشهای اسلامی - ایرانی) است، پس میتوان گفت فضای مجازی میتواند آسیبهای زیادی را به همراه داشته باشد؛ مثلاً ورود فضای مجازی در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده‌ها شده است؛ چنانکه یک مطالعه تجربی نشان داده استفاده جوانان از فضای مجازی موجب کاهش ارزشهای خانواده شده است (زنجانی زاده، ۱۳۸۴).

فضای مجازی بدلیل تسهیل ایجاد روابط دوستانه و عاشقانه، موجب گسترش ارتباطات نامتعارف میان جوانان شده است، تا جایی که موجب سهولت خیانت در روابط زناشویی شده و ایجاد روابط نامشروع را براحتی فراهم آورده است (رحیمی، ۱۳۹۰: ۱۹).

شکاف نسلیها

فضای مجازی، شکاف میان نسلیها را بیشتر کرده و اکنون شکاف میان نسل دوم و سوم علاقمند به فضای مجازی نیز آشکار شده است؛ بگونه‌یی که هیچیک زبان دیگری را نمیفهمند. امروزه با ورود وسایل و فناوریهای جدید به عرصه خانواده‌ها شاهد این هستیم که والدین و

فرزندان ساعتهای متعددی در کنار یکدیگر بسر می‌برند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. ما دیگر کمتر نشانه‌هایی از آن نوع خانواده‌هایی داریم که والدین و فرزندان دور هم بنشینند و درباره موضوعات مختلف با هم گفتگو کنند و نظرات همدیگر را جویا شوند. در شرایط فعلی روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گراییده و دو نسل بدلیل داشتن تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیستی مختلف، زندگی را از دیدگاه خود نگریسته و مطابق با بینش خود آن را تفسیر میکنند. نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و باتجربگی میکنند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق با پیشرفتهای روز هستند، در برابر آنها واکنش نشان میدهند و چون از پس منطق و نصایح ریشه‌دار و سرشار از تجربه بر نمی‌آیند به لجبازی روی می‌آورند (رحیمی، ۱۳۹۰: ۱۹).

امروزه سرعت فناوری، شکاف بین فرزندان و والدین را بسط داده است؛ چنانکه بر اساس اظهارات معاون سازمان بهزیستی کشور، میزان گفتگو در بین اعضای خانواده، تنها حدود سی دقیقه است که این میتواند آسیب‌زا باشد. با وجود اینکه فرزندان در مقایسه با والدین در یک فضای فرهنگی زندگی میکنند، اما اطلاعات، گرایشها و رفتارهای متفاوتی دارند و عوامل متعددی بر این پدیده تأثیرگذارند و این شکاف را روزبروز بیشتر میکنند. سرعت تحولات و بسط ارتباطات با جهان توسعه‌یافته، توجه بیشتر جوانان به برنامه‌های جهانی‌شدن فرهنگ، رسانه‌ها، گسترش روزافزون انجمنها و کانونهایی غیر از کانون خانواده برای پیوستن و تعلق یافتن جوانان به آنها و غیره، از آن جمله است (رحیمی، ۱۳۹۰: ۱۹).

سوءاستفاده جنسی

یکی از آسیبهای بارز فضای مجازی گسترش سوءاستفاده‌های جنسی است. در سال ۱۹۹۹م. گردهمایی جهانی تحت‌عنوان «کارشناسی برای حمایت از کودکان در برابر سوءاستفاده جنسی از طریق فضای مجازی» برگزار گردید که منجر به صدور قطعنامه‌یی شد که در آن آمده است «هرچه فضای مجازی بیشتر توسعه پیدا کند، کودکان، بیشتر

در معرض محتویات خطرناک آن قرار خواهند گرفت. فعالیت‌های محرمانه مربوط به فحش‌های کودکان و پورنوگرافی که از طریق فضای مجازی مورد استفاده واقع می‌شود، اکنون از مسائل حاد بشمار می‌رود» (اکبری، ۱۳۹۰: ۱۶۳).

انزوای اجتماعی

امروزه فضای مجازی در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و درحقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعتها وقت خود را در سایتهای فضای مجازی می‌گذرانند بسیاری از ارزشهای اجتماعی را زیر پا مینهند؛ چراکه دیگر فعالیت‌های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت‌های فردی روی می‌آورد. «نتایج پژوهش شاندرز نشان می‌دهد که استفاده زیاد از فضای مجازی با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است و برعکس کاربرانی که از فضای مجازی کمتر استفاده میکنند، بطور قابل‌ملاحظه‌یی با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند» (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶). همچنین بررسی محققان نشان می‌دهد که شاید هیچگاه کاربران فضای مجازی از افسردگی و انزوای اجتماعی خود آگاه نباشند و در صورت آگاهی، آن را تأیید نکنند؛ اما ماهیت کار با فضای مجازی چنان است که فرد را در خود غرق میکند. پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که دنیای اجتماعی در آینده دنیای منزوی باشد؛ چراکه فضای مجازی با توجه به رشد و جذابیت‌های کاذبی که برای نوجوانان دارد، آنها را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین میشود. از اینرو برای مقابله با آسیبها و نهایت استفاده از امکانات فضای مجازی به زمان نیاز داریم تا بتوانیم درست استفاده کردن از این فضا را یاد بگیریم و به دیگران بیاموزیم و عبارتی در این زمینه «فرهنگ‌سازی» کنیم. اینکه کاربران کدام مسیر را از میان انبوه سایتها انتخاب میکنند، به عقاید و ارزشها و فرهنگ آنها بستگی دارد و خیلی قابل‌کنترل نیست. با توجه به اینکه اینترنت انبوهی از اطلاعات مثبت و منفی

را ارائه میکند، خطرهای بالقوه آن بویژه برای نسل جوان بسیار نگران‌کننده است (شجاعی، ۱۳۸۷) و این در حالی است که در دنیای واقعی نهادهای کنترل‌کننده زیادی هستند که فرد را از ضد ارزشها باز میدارند.

فرصتها و تهدیدهای فضای مجازی

فضای مجازی از سویی میتواند فرصت مناسبی برای انتقال دانش و فرهنگ نیز باشد و در مسیر مثبت مورد استفاده قرار گیرد. از اینرو لازم است فرصتها و تهدیدهایی را که پیش روی همگان قرار میدهد مورد بررسی قرار گیرد.

- نباید با نگرش منفی و سفت و سخت از فرصتهای پیش روی فضاهاى مجازى محروم شد.

- تلاش خانواده‌ها نقش مؤثری در استفاده از فضاهاى مجازى دارد.

- با سبک و روش خاصی باید به مصاف فضاهاى مجازى رفت.

- ضرورت مدیریت چگونگی استفاده از فناوریها توسط دانش‌آموزان همراه با آگاهی‌بخشی جنبه‌های مثبت فضاهاى مجازى باید مدنظر قرار گیرد.

- برپایی کارگاههای آموزشی نقش مؤثری در آشنایی با چالشها و فرصتهای فضاهاى مجازى دارد.

- ایجاد و راه‌اندازی شبکه‌های اجتماعی سالم و مفید برای مبارزه با شبکه‌های اجتماعی مخرب باید در دستور کار قرار گیرد.

- آموزش و فرهنگ‌سازی همه‌جانبه در خصوص فضای مجازی امری ضروری است.

- همواره باید نظارت کارشناسانه و مستمر بر فضای جوامع مجازی و برنامه‌ریزی برای آینده آن را داشت (تمجیدی، ۱۳۹۴).

اینترنت عرصه‌یی را برای عرضه و تقاضا، ارتباطات دوسویه اطلاعات و برقراری ارتباط پدید آورده است؛ به همین دلیل برای دستیابی و سهل‌الوصول کردن فناوریهای ارتباطی باید گامهای جدی برداشت و همزمان

با برنامه‌ریزی اصولی و کارآمد از راه غنابخشی به محتویات و مفاهیم تربیتی برای استفاده صحیح و بهره‌گیری از فناوریهای نوین و نیز انبوه‌سازی آنها در قالبهای متفاوت و جذاب، برای حضور پررنگتر و تأثیرگذارتر بر مخاطبان و کاربران، اقداماتی شایسته انجام داد (سعادت، ۱۳۹۳).

امروزه فناوری اطلاعات آنچنان جهان را در سیطره خود قرار داده است که هیچ نقطه‌یی در امان نیست و خانواده‌ها دیگر نمیتوانند تربیت خاص خود را در مورد فرزندان‌شان مدنظر قرار دهند. در چنین عرصه‌یی اگر برای اطلاعات طرح و نقشه جامعی وجود نداشته باشد و بکارگیری آن منطبق با اهداف معین و هوشمندانه نباشد، خطرهای زیادی جوامع و فرهنگ بشری را تهدید میکند (آیتی و محمدزاده، ۱۳۸۷).

ارتباط افراد در فضای مجازی بوسیله فناوریهای نوین ارتباطی و اطلاعاتی انجام میشود و با ورود آنان به فضای مجازی و استفاده از روشهای نوین ارتباطی، حریم خصوصی معنای خود را از دست میدهد، بگونه‌یی که نمیتوان برای آن حد و مرزی را قائل شد؛ چرا که حد و مرز آن را خود افراد تعیین میکنند. در حالی که باید سعی شود برای اینگونه حریم خصوصی حد و مرزی تعیین گردد و افراد اجازه تعرض پیدا نکنند. بهره‌گیری از ابزارهای فنی امروزی برای حمایت از حریم خصوصی نظیر فیلتر کردن برخی از شبکه‌های اجتماعی میتواند تا حدودی مشکل نقض حریم خصوصی را حل کند، اما این امر نمیتواند بعنوان مهمترین و مکفیترین عامل محسوب شود؛ چرا که با منع کردن ممکن است حمایت از برخی موارد دیگر اجتناب‌ناپذیر شود. در جهت حمایت کافی و مؤثر از حریم خصوصی افراد در ارتباطات الکترونیکی، از جمله اینترنت، وجود قواعد متناسب حقوقی میتواند تا حدودی به حمایت این حق کمک کند. براساس مشاهدات انجام شده تا زمانی که خطری افراد را در فضای مجازی تهدید نکند و از اطلاعات آنها سوءاستفاده نشود، حریم خصوصی معنایی ندارد و زمانی که کوچکترین اطلاعاتی از افراد مورد تهدید قرارگیرد، استفاده از فضای مجازی و سایبری محتاطتر میشود. از این موضوع میتوان نتیجه گرفت که نقش مهم خانواده‌ها در

استفاده از فناوریهای نوین رسانه‌یی و ارتباطی غیرقابل انکار است؛ چرا که خانواده اولین مهد دریافت این فناوریهاست و بطور قطع نحوه استفاده از فناوریها را تعیین میکند. خانواده‌ها با آموزش چگونگی استفاده از این فناوریها در فضای مجازی، میتوانند اهمیت حریم خصوصی را متذکر شوند تا مبادا عواقب نافرجام آن گریبانگیرشان شود (سپنجی و خودچینی، ۱۳۹۲). از سویی تهدید، مفهومی نسبی و ذهنی است و درک آن به مؤلفه‌های گوناگونی بستگی دارد. تهدید در مفهوم گذشته دارای ویژگیهای مشخصی بوده که میتوان آنها را اینگونه برشمرد:

- عمدتاً با منشأ خارجی تصور میشود.
  - مبتنی بر قدرت نظامی بود.
  - متکی بر حضور فیزیکی دشمن بود.
  - آگاهی از تهدیدات، گسترده نبود.
  - دامنه تهدیدات محدود نبود.
  - تهدیدات براحتی قابل تشخیص بود.
  - در اکثر تهدیدات، دولتها نقش مؤثری را ایفا میکردند.
- اما امروزه در عصر جهانی شدن، بواسطه تغییرات تکنولوژی، مفاهیم نیز دستخوش تغییر و تحول شده‌اند و ویژگی تهدیدات را چنین میتوان برشمرد:
- اکثر تهدیدات دولت‌محور نیستند (این قبیل مخاطرات از عوامل و بازیگران ملی یا فراملی نشئت میگیرد).
  - چالشها، فضای جغرافیایی خاصی ندارند و تهدیدات متنوع، چندسویه و چندجهتی است و در سه سطح جهانی، منطقه‌یی و محلی قابل بررسی است.
  - تهدیدات را نمیتوان تنها با اتکا به سیاستهای دفاعی سنتی مدیریت کرد و مدیریت مؤثر مستلزم طیفی از رهیافتهای غیرنظامی است (هاتف، ۱۳۸۸).
- مسئله امنیت دانش‌آموزان، همواره یکی از مهمترین چالشهای نظام آموزشی هر کشور بشمار می‌آید که گزارشهای مرتبط با آن شواهدی برای این ادعاست. به برخی از معضلاتی که دانش‌آموزان، به آنها مبتلایند عبارتند از: مواد مخدر، برقراری روابط نامشروع، گرایش به جریانهای نوظهور و آسیبهای اجتماعی نوپدید و آسیبهای

که مغل امنیت آنان است. توجه به امنیت دانش‌آموزان از یکسو و برنامه‌ریزی در جهت مصون نگه‌داشتن آنان از سوی دیگر در پرتو توجهی ویژه به هر یک از مسائل فوق است. مسئله آسیب‌های الکترونیکی از معضلات امنیتی مبتلابه دانش‌آموزان است که باید به آن توجه نمود (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۰).

شبکه اجتماعی فیسبوک و سایت‌های دوستیابی اینترنتی با هدف تضعیف اعتقادات بنیادی خانواده‌های متدین ایرانی توسط رژیم نامشروع صهیونیست و سرویس‌های جاسوسی و اطلاعاتی کشورهای استعمارگر غرب ایجاد شده است و با دنبال نمودن برنامه‌های خرابکارانه از جمله قبح‌زدایی روابط آزاد جنسی، فساد و فحشا و ارتباط نامشروع بین دختران و پسران و زوجهای جوان و ترویج بی‌بندوباری و بی‌حجابی سعی دارند آسیب‌های مخرب و ویرانگری را به پیکره نظم و امنیت جامعه ایرانی وارد سازند و همچنین شالوده و بنیان عفاف و حجاب جوانان ایرانی را نیز به چالش بکشند و زمینه‌های فروپاشی هنجارهای اخلاقی، اجتماعی، اعتقادی و مذهبی جوانان را فراهم نمایند. براساس آمارهای منتشر شده، شبکه اجتماعی فیسبوک در حال حاضر عامل یک سوم از طلاق‌های ثبت شده در بین زوجهای جوان میباشد. طبق نتایج تحقیقی از میان فرمهای طلاق، دعوا و اختلاف زوجها پیرامون رفتار همسران خود در فیسبوک بشدت در حال افزایش است (پورنقدی، ۱۳۹۲).

پیامد انقلاب صنعتی ظهور فناوریهای پیچیده‌تری بود که بیش از پیش بر تحولات جوامع انسانی سایه افکند و موجب گشت فناوری، بر تبادلات و پیچیدگی نسبی ارتباطات انسانی بیفزاید (نورمحمدی، ۱۳۹۰). در واقع، به تناسب بهره‌مندی جوامع از فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی و ایفای نقش در ارتباطات و تعامل بین مردم و تبادل اطلاعات و دسترسی جامعه به این فرایندها، تغییرات اجتماعی شتاب و شدت بیشتری میگیرد. از اینرو اینکه بین فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی و شکلگیری زندگی اجتماعی، پیوندی استوار برقرار شده است، موضوعی اغراق‌آمیز نیست (Gripenberg, 2005).

تکنولوژیهای نوین ارتباطاتی در جهان، ایده موسوم به

دهکده جهانی را تحقق عینی بخشیده‌اند و مردم هم اینک در جهانی زندگی میکنند که در هر لحاظ تحت دیده تیزبین یکدیگر قرار دارند. پیشرفتی که انقلاب علمی و فناوریهای نوین دیجیتالی بویژه در گستره ارتباطات بدان دست یافته، مجال را برای پیدایش نیروها و نهادها و شبکه‌های اجتماعی درون کشورها پدید آورده است. این مسئله سبب ایجاد جوامعی شده که در آن، جریان پیوسته اطلاعات، انتشار سریع عقاید و افکار را تسهیل میکند. این پیشرفتهای سبب شده جامعه مجازی بین‌المللی جنبه کاملاً شفاف و شیشه‌یی به خود بگیرد و هیچ مسئله‌یی از چشم افراد و گروهها پنهان نمانده و بسرعت در اختیار و مورد استفاده همگان قرار گیرد.

تهدیدات فضای مجازی در میان جوانان بسرعت در حال تبدیل شدن به یک پدیده جهانی است. مربیان، والدین و سیاستگذاران برای محدود کردن این رفتار منفی و گاهی ویرانگر در تلاشند. از آنجا که بیشتر تهدیدات و خشونت‌های مجازی از کامپیوترهای خانگی نشئت میگیرند، والدین میتوانند نقش مهمی در جلوگیری از تهدیدات مجازی و ایجاد جهان آنلاینی مهربانتر یا آنچه به اصطلاح مهربانی مجازی خوانده میشود، ایفا نمایند. والدین با اشکال جدیدتر شبکه‌های اجتماعی آنلاین مانند فیسبوک، وبلاگها و چت رومها خیلی آشنا نیستند و علاوه بر این، آنها از میزان تهدیدات مجازی در میان فرزندان‌شان مطلع نیستند. اگرچه اقلیت والدین کنترل‌های سختگیرانه‌تری را در خصوص فناوری بکار میبرند و مجازات‌های سخت‌تری را بعنوان راه‌حل این مشکل مطرح میکنند، اما راهکار مؤثرتر در بلندمدت برای بزرگسالان در خانه و مدرسه بمنظور پیشگیری از آسیب‌های پیش روی فرزندان‌شان، ایجاد مدلی برای رفتار درست، فراهم آوردن فرصتهایی بمنظور گفتگو با جوانان و بهبود و توسعه برنامه حل این معضل به همکاری میان دانش‌آموزان، والدین و مربیان آنان است (Cassidy, Brown, & Jackson, 2012).

پایبندی به هنجارهای خانواده و اصول مذهبی و

دینی، ارزشهای اسلامی و ایرانی در کنار آموزشهای صحیح کاربردی و استفاده از فناوری اطلاعات بویژه برای کودکان، نوجوانان و جوانان راه حل مناسبی برای جلوگیری از ناهنجاریهای ضد اخلاقی تکنولوژیکی است (رحیمی نژاد و منصور، ۱۳۸۰). براساس نظریه رفتاری، فرد برای دریافت پاداش وارد اینترنت میشود. پاداشهایی که وی از این رفتار میگیرد، فرار از واقعیت، رسیدن به عشق و سرگرمیهای زیاد است و چنانچه در زمانهای آتی، نیز به این پاداشها نیاز داشته باشد، احتمالاً به اینترنت روی خواهد آورد. در نتیجه، این روند، تقویت شده و چرخه، همچنان ادامه پیدا میکند (Duran, 2003). اما براساس نظریه کنترل اجتماعی، عاملی که باعث جلوگیری از رفتارهای انحرافی نوجوانان و جوانان میشود؛ پیوند اجتماعی است. در این نظریه، پیوندهای اجتماعی دارای چهار عنصر اصلی دلبستگی، تعهد، مسئولیت و اعتقاد است که ضعف هر یک از آنها در فرد میتواند موجب بروز رفتارهای انحرافی در وی شود (امیدوار و صارمی، ۱۳۸۱).

نتیجه گیری

گسترش فضای مجازی در کشور باید بگونه‌یی باشد که به رشد خلاقیت در جوانان کمک کند، نه اینکه موجبات خلاقیت‌زدایی و انزوایی آنها را فراهم آورد. همچنین سیاستگذاری در مورد توسعه فضای مجازی نباید به توسعه مصرف یا بازتولید محتوای آن محدود شود، بلکه باید گسترش فرهنگ بومی مذهبی و مقاومت فرهنگی را بدنبال داشته باشد. بنابراین بیش از توسعه فضای مجازی باید به نظام تولید و سازماندهی الکترونیک اطلاعات علمی، فرهنگی بر اساس استانداردهای قابل تبادل در شبکه اهتمام داشت و بودجه‌های کلانی را به این امر اختصاص داد. تدوین و اجرای قوانین مورد نیاز و روزآمد در حوزه ارتباطات شبکه‌یی بسیار اساسی است. در سیاستگذاری آموزشی باید چگونگی کاربرد فناوری توسط متولیان آموزش و پرورش و بررسی تأثیر آن بر مخاطبان در نظر گرفته

شود. نظارت فرهنگی بر محتوای داده‌های مبادله شده و ثبت ملی، نقشی اساسی در پیشگیری از گسترش تهدیدات دارد. بنظر میرسد فضای مجازی که بطور بالقوه میتواند هم تهدید و هم فرصتی طلایی برای امنیت فرهنگی باشد، به عرصه‌یی فراخ برای رقابت گروه‌های فشار فرهنگی تبدیل شده است. فقدان دانش جامع‌نگر در مورد صورت مسئله و نبود مطالعات سیاستگذاری مقایسه‌یی در کشور، حاکمیت روش آزمون و خطا و اعمال سلايق فردی و سازمانی را بدنبال داشته است. مسئولیت‌پذیری دولت در سیاستگذاری علمی، کارشناسانه و همه‌سویگر بوده و بهره‌گیری از تمام توان علمی کشور، شرط اصلی تحقق بیشترین منافع و کمترین آسیبها از گسترش صنعت فضای مجازی در ایران است (آشنا، ۱۳۸۰: ۳۵۸-۳۶۰).

با توجه به مطالعات انجام شده میتوان چنین نتیجه گرفت که فضای مجازی، عاملی مؤثر در فرهنگ‌پذیری، انتقال ارزشها و هنجارها و پر کردن اوقات فراغت برای نوجوانان و جوانان است. فضای مجازی، فرصتهای تعاملات خانوادگی را از اعضای خانواده میگیرد و فضای خانواده را بسوی فردگرایی پیش میبرد. فضای مجازی، در عین جذابیت، در صورتی که استفاده از آن بدون ملاحظات و برنامه باشد، آسیبهای روانی، عصبی، اخلاقی را برای کاربران بدنبال خواهد داشت. در عین حال میتوان از فضای مجازی بعنوان وسیله‌یی برای آموزشهای رسمی (از راه دور) بازماندگان از تحصیل و عاملی مؤثر در جهت رفع تبعیض و استفاده از اطلاعات و همسان‌سازی فرهنگی و آموزشی استفاده کرد. فضای مجازی با توجه به گستره و نفوذ جهانی و استفاده از کیفیت برتر فناورانه و جذابیت‌های تصویری، عاملی مؤثرتر در انتقال ارزشها، هنجارها و فرهنگ غربی است که باید بتوان با آن رقابت کرد. رسانه‌ها و فضای مجازی، افراد را بصورت منفعل و پذیرنده درمی‌آورند و اغلب قدرت انتخاب، تحلیل و تفکر را از بیننده‌ها، بویژه کودکان و نوجوانان میگیرند. گسترش استفاده بی‌حد و

حصر از رسانه‌های جدید موجب گسست فرهنگی و تقدس‌زدایی از ارزشهای دینی و ملی و میراث فرهنگی به جامعه ایرانی میشود.

به هر میزان که دچار کم‌کاری شویم و یا ورود و حضور پررنگ در فضای مجازی را جدی نگیریم و یا تعلق و غیبت در صحنه‌ها و زمینه‌ها و بسترهای قابل بهره‌گیری در این فضا داشته باشیم، مطمئناً با لطمات و صدمات جبران‌ناپذیرتری در آینده در زمینه ارتباطات و تبادل اطلاعات با جهان خارج مواجه خواهیم شد و این فرصت بسیار ارزشمند، با بیتوجهی ما، تبدیل به تهدید خواهد شد. از اینرو شایسته است در این فضای چالش‌برانگیز با هدف تبدیل تهدید و تحدید زمان و مکان تبلیغ و ترویج فرهنگ اسلامی و ایرانی به فرصت گام برداریم و برای کاهش تهدیدها در مقابل فرصتها، بسیار زیرکانه و مسئولانه به بهره‌گیری از تمام توان و ظرفیت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در این حوزه، وارد عرصه تولید و انتقال مفاهیم، محتوا و اطلاعات شویم. از سوی دیگر، باید فرهنگ‌سازی را در رأس برنامه‌های آموزشی خود قرار داده و فرهنگ صحیح استفاده از امکانات فضای مجازی را به نوجوانان و کودکان آموزش دهیم.

منابع فارسی

۱. آیتی، محسن؛ محمدزاده، علیرضا (۱۳۸۷)، «امنیت انسانی و کاربرد فناوریهای نوین اطلاعاتی و ارتباطی»، همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا، صص ۳۲۷-۳۴۴.
۲. احمدی، ا. (۱۳۶۴) *اصول و روش‌های تربیت در اسلام*، تهران، جهاد دانشگاهی.
۳. اکبری، ابوالقاسم؛ اکبری، مینا (۱۳۹۰) *آسیب‌شناسی اجتماعی*، تهران، انتشارات رشد و توسعه.
۴. امیدوار، احمدعلی؛ صارمی، علی‌اکبر (۱۳۸۱) *اعتیاد به اینترنت، توصیف، سبب‌شناسی، پیشگیری، درمان و مقیاسهای سنجش اختلال اعتیاد به اینترنت*، مرکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی پردیس مشهد: انتشارات تمرین.
۵. آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۰) «اینترنت و امنیت فرهنگی - سیاسی ...»، مجموعه مقالات، کمیسیون ملی یونسکو.
۶. باترو، انتونیو (۱۳۸۴) *آموزش و پرورش دیجیتالی (با تأکید بر آموزش از راه دور)*، ترجمه محمدرضا پاسبان رضوی، مشهد: انتشارات ترانه.

۷. پوررضا کریم سرا، ناصر (۱۳۹۲) «تأثیر پذیری تغییرات فرهنگی و سبک زندگی از فضاهای مجازی»، *رسانه‌های نوین و فرهنگ*، سال اول شماره ۳، صص ۱-۲۴.

۸. پورنقدی، بهزاد (۱۳۹۲) «نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در نظم و امنیت استان خراسان شمالی»، *فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی*، سال اول، شماره اول، صص ۷۹-۹۰.

۹. تمجیدی، مرتضی (۱۳۹۴) جشنواره: ضرورت شناسایی فرصتها و چالشهای فضای مجازی در حوزه تعلیم و تربیت، زنجان.

۱۰. درگاهی، حسین؛ رضوی، سید منصور (۱۳۸۶) «اعتیاد به اینترنت و عوامل مؤثر بر آن در ساکنان منطقه ۲ غرب تهران»، *فصلنامه پایش*، ۶(۳)، صص ۲۶۵-۲۷۲.

۱۱. ربیعی، علی (۱۳۸۷) «رسانه‌های نوین و بحران هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال چهارم، شماره ۳۶.

۱۲. رحیمی نژاد، عباس؛ منصور، محمود (۱۳۸۰) «بررسی تحولی هویت و رابطه آن با حرمت خود و اضطراب دانشجویان دوره کارشناسی»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، شماره ۲۴.

۱۳. رحیمی، محمد (۱۳۹۰) «عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی؛ مطالعه موردی شهر خلخال»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

۱۴. زنجانی‌زاده، هما (۱۳۸۴) «بررسی تأثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش‌آموزان»، *مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران*، دوره ششم، شماره ۲.

۱۵. سبحانی‌نژاد، مهدی؛ سیلوش‌پور طهماسبی، آذر تاجور (۱۳۸۸) «بررسی چالشها و کارکردهای فرهنگی و اجتماعی تلفن همراه و راهکارهای اصلاح»، *ماهنامه مهندسی و فرهنگی*، ۳(۳۱.۳۲)، صص ۱۸-۲۸.

۱۶. سپنجی، امیر عبدالرضا؛ خودچینی، سمانه (۱۳۹۲) *فناوریهای نوین رسانه‌یی در فضای مجازی و حفظ حریم خصوصی*، *رسانه‌های نوین و فرهنگ*، سال اول، شماره ۳، صص ۷۹-۹۴.

۱۷. ستارزاده، داوود (۱۳۸۶) «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن»، *فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی*، شماره ۱۴.

۱۸. سرکارآرانی، محمدرضا (۱۳۸۶) *یادگیری، راهی به سوی پرکردن فضای دیجیتالی با تأکید بر سه کشور سوئد، ژاپن، انگلستان*، تهران: وزارت آموزش و پرورش، معاونت آموزش عمومی و امور تربیتی، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت.

۱۹. سعادت، مهرناز (۱۳۹۳) «نقش فضای مجازی در تربیت اسلامی نوجوانان دبیرستانی»، *همایش علمی همکاریهای حوزه و آموزش و پرورش*.

۲۰. سلطانی‌فر، محمد (۱۳۸۹) *دبلماسی عمومی نوین و روابط عمومی الکترونیک*، تهران، سیمای شرق.

۲۱. شاه قاسمی، احسان (۱۳۸۵) «مروری بر زمینه‌های تأثیر فضای مجازی بر نظریه‌های ارتباطات»، *مجله جهانی رسانه*، دوره ۱، شماره ۲.

۲۲. شجاعی، محمدصادق (۱۳۸۷) *روانشناسی و آسیب‌شناسی اینترنت*، روانشناسی در تعامل با دین، شماره ۱.

۲۳. صادقیان، غفت (۱۳۸۴) «تأثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان»، *مجله الکترونیکی نما*، شماره ۴.
۲۴. صوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۶) *بررسی آسیبهای اجتماعی اینترنت*، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲۵. صیف، محمدحسن؛ بیرانوند، علی (۱۳۸۸) «تأثیر فناوری اطلاعات بر نظام آموزشی مدارس»، *فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات*، <http://jist.irandoc.ac.ir>
۲۶. علم‌الهدا، جمیله (۱۳۹۰) *چالش‌خیزی تحقق تربیت اسلامی در فضای مدرنیته*، ۱۳/۱۲/۱۳۹۰.
۲۷. العلوانی، طه جابر (۱۳۷۷) *اصلاح تفکر اسلامی*، ترجمه محمود شمس، تهران، قطره.
۲۸. غفاری، جلال؛ دهقانی محمدآبادی، محمدصادق؛ نجارزاده، محمدرضا (۱۳۹۲) «نقش رسانه‌های مجازی و شبکه‌های اجتماعی در بیداری اسلامی؛ مطالعه موردی انقلاب تونس»، *دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی*، سال دوم، شماره ۳، صص ۶۱-۷۷.
۲۹. فرهود داریوش (۱۳۸۶) «مروری بر تاریخچه اخلاق همراه با گردآوری زمینه‌های گوناگون اخلاق»، *اخلاق در علوم و فن‌آوری*، شماره ۱ و ۲.
۳۰. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵) *عصر اطلاعات اقتصاد جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه‌ای)*، ترجمه احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران، انتشارات طرح نو، ج ۱، چ ۵.
۳۱. کرین، سی. (۱۳۷۵) *پیشگامان روان‌شناسی رشد*، ترجمه فدائی، تهران: انتشارات اطلاعات.
۳۲. گلپایگانی، اکبر (۱۳۸۱) «جامعه صنعتی و جامعه اطلاعاتی»، *فصلنامه فرهنگ*، سال دوازدهم، شماره ۴۳، ص ۴۴.
۳۳. مهندسی، محمد مهدی (۱۳۸۰) *فرهنگ عمومی و تربیت دینی - چالش‌های عصر حاضر در قلمرو تربیت دینی*، شماره ۲۹.
۳۴. نعمتی انارکی، لیلیا (۱۳۹۰) «نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه اقتصادی نوین در کشورهای شمال و جنوب»، *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات اجتماعی*، دوره اول، شماره ۱، صص ۲۱۷-۲۳۵.
۳۵. نورمحمدی، مرتضی (۱۳۹۰) «جنگ نرم فضای سایبر و امنیت

- جمهوری اسلامی ایران»، *راهبرد فرهنگ*، شماره ۱۶، صص ۱۲۷-۱۴۶.
۳۶. هاتف، مهدی (۱۳۸۸) «چالش‌ها و چشم‌اندازهای امنیت در فضای مجازی»، *دوماهنامه توسعه انسانی پلیس*، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۹۳-۱۱۷.
۳۷. هاشمی، محمدرضا و همکاران (۱۳۹۰) «بررسی اعتیاد اینترنتی و تاثیر آن بر رفتار نوجوانان»، *مجموعه مقالات برگزیده همایش منطقه‌یی آسیبهای اجتماعی نوپدید*، دفتر تحقیقات کاربردی و معاونت اجتماعی نیروی انتظامی استان مازندران.

منابع انگلیسی

- Cassidy, W., Brown, K., & Jackson, M. (2012). Making kind cool: Parents' suggestions for preventing cyber bullying and fostering cyber kindness, *Journal of Educational Computing Research*, 46 (4), 415-43.
- Chi, H. (2005). Gender difference and related factors affecting online gaming addiction. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 193(4), 273-277.
- Chickowski E. (2005) General information, develop an IT ethics policy. *Your Policy Begins Where The Low Ends* 27 (20): 1.
- Duran, M. (2003). Internet addiction disorder. *AllPSych Journal*, 2.
- Gripenberg, P. (2005). *ICT and the shaping of society: Exploring human-ICT relationships in everyday life* (Doctoral dissertation). Helsinki: Edita Prima Ltd.
- Hunter, E. (2012). Class list [not equal to] friend list. *Educational Horizons*, 90 (2), 21; Chirita, V., Chirita, R., Stefanescu, C., Ilinca, M., Chele, G. (2007). Pathological internet use among Romanian children and teenagers. *European Psychiatry*, 22, S184-S184.
- Naomi, J., & Thomas, K. (2010). *Prevalence of addiction among Australian university and schools to video-arcade games, games, computer games and the internet*. Retrired from www.Online Library.Wiley.com/doi/
- Stefanescu, C., Chirita, V., Chirita, R., Chele, G. (2007). Network Identity, the internet addiction and romanian teenagers. Proceedings of the 4th WSEAS/IASME international conference on Engineering Education, AgiosNikolaos, Cretelsland, Greece, July 24-26, 2007. Department psychiatry. SOS. Buciom; 36; 700282; Iasi ROMANIA.
- Wise, D. (2008). *Virtual identity: How virtual worlds affect identity*. Publications of University of Colorado at Denver and Health Sciences Center.